

УДК: 94 (477) “18/19”

БОРОТЬБА ІЗ ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.): ЕТНОКОНФЕСІЙНИЙ ВИМІР

А. В. Гедьо

Реферат. Розглянуто діяльність сирітських будинків на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. Висвітлено діяльність у цьому напрямку національних і релігійних добродійних установ регіону. Відзначено, що прагнучи вирішити нагальні соціальні питання, національні добродійні товариства, національні та релігійні громади створили на Півдні України мережу різних за профілем дитячих притулків. На межі ХІХ - ХХ ст. засновники та піклувальники сирітських будинків стали приділяти більше уваги професійній підготовці вихованців, для їх гідного працевлаштування у майбутньому. Проаналізовано діяльність найвідоміших благодійних установ у регіоні: Одеського товариства піклування про немовлят і породіль, Одеського сирітського будинку, дитячого будинку графині Адлерберг, сирітського будинку А. Фабра та ін.

Ключові слова: дитячі будинки, благодійність, національні та конфесійні громади, Південна Україна.

Важливим чинником прогресивного розвитку суспільства є гуманне, милосердне та дбайливе ставлення до сиріт. Утримання дітей-сиріт в інституційних закладах опіки має глибоке історичне коріння. Протягом ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. форми громадського та сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розвивалися паралельно і не конкурували між собою. Часто дитину влаштовували до відповідного закладу, а якщо такої можливості не було, то майже завжди знаходилися добрі люди, які брали сироту до своєї родини для догляду, опіки чи усиновлення.

З другої половини ХІХ ст. справа опіки поступово перейшла до компетенції держави. Через завдані Кримською війною руйнування та соціально-економічні реформи Олександра ІІ на Півдні України підвищився рівень дитячої безпритульності, підліткового жебрацтва та злочинності, безграмотності, збільшилася кількість підкидьків, спостерігався високий рівень дитячої смертності. Розв'язати ці складні суспільні питання вдалося лише після утворення мережі благодійних закладів, у яких знедолені діти отримували необхідний захист, освіту, кваліфіковану медичну допомогу та психологічну підтримку з боку дорослих.

Питання про етноконфесійні параметри боротьби із дитячою безпритульністю та бездоглядністю на Півдні України постає у зв'язку з тим, що воно формувалося як своєрідний феномен у складних поліетнічних і поліконфесійних умовах, що виявили особливості добродійної діяльності різних етнічних та конфесійних груп населення.

Деякі аспекти, пов'язані з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в її етнонаціональному та етноконфесійному контексті в літературі подається лише щодо єврейської та грецької громад Південної України; щодо німецькомовних колоністів наводяться лише окремі факти. Найбільше вони висвітлені в роботах І. Гребцової та В. Гребцова, Ю. Гузенка, А. Савочки, Т. Моїсеєвої [1].

Метою даної розвідки є висвітлення діяльності етноконфесійних громад, добродійних товариств національного та конфесійного спрямування та осіб іноземного походження щодо ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності в регіоні.

В містах Півдня України було багато громадських об'єднань, що створювали численні притулки для різних категорій населення. В серпні 1864 р. було засноване Одеське товариство для догляду немовлят і породіль. 22 серпня 1864 р. при товаристві розпочали

свою діяльність притулок та родопомічне відділення. Притулок мав виконувати функцію своєї рідної станції, яка б приймала немовлят, однак не залишала їх у стінах закладу, а передавала на вигодовування у родини навколишніх мешканців [2]. Головне завдання комітету, який керував цим об'єднанням, полягало в організації контролю над родинами, які брали дітей з притулку, та у постійному піклуванні про долю дітей, які передавалися на вигодовування. Щоб запобігти смертності серед немовлят, комітет розробив спеціальні правила: віддавати дітей лише тим годувальницям, які здатні були годувати груддю, та тільки у родини, що мешкали у приміських селах. Для кращого контролю за подальшою долею дітей комітет залучив до цієї справи місцеве духовенство, учителів та місцеву владу. Протягом 1864 - 1878 рр. до товариства було прийнято 910 немовлят [3].

У 1868 р. коло діяльності товариства розширилося. Це відбулося завдяки рішенням Одеської міської думи від 8 листопада 1868 р. про передачу товариству Відділення підкидьків міського сирітського будинку. Протягом 1868 - 1878 рр. до притулку надійшло 1090 немовлят [4].

Товариство утримувало: Павлівський притулок для підкидьків; Відділення міського сирітського будинку, на утримання якого надавалася міська субсидія; відділення для бідних жінок-породіль [5].

8 жовтня 1878 р. Одеське товариство для догляду немовлят та їх матерів відкрило нове приміщення на 40 кімнат, що суттєво покращило його роботу [6]. До 1886 р., тобто за 22 роки роботи, було доглянуто за рахунок товариства 1366 дітей [7].

Важливим напрямком діяльності благодійних товариств національного на конфесійного спрямування на Півдні України було утримання сирітських будинків. Яскравим прикладом у цьому було утримання Одеського єврейського сирітського будинку, який бере свій початок у 1868 р. як відділення для хлопчиків при місцевій талмуд-торі. 20 листопада 1868 р. єврейська громада отримала дозвіл Новоросійського генерал-губернатора П. Коцебу на відкриття сирітського будинку, який зазначав, що вважає можливим «дозволить откритие просимой богадельни, относя содержание оной на счет могущих быть пожертвованной» [8]. Відділення було відкрито 9 травня 1868 р. в пожертвованому А. Бродським будинку [9].

23 березня 1880 р. відбулося перше засідання Опікунської ради, на якому було вирішено: 1) прийняти в відання ради сирітське відділення при талмуд-торі з 45 вихованцями, недоторканим капіталом на суму 51 000 руб. відсотковими паперами, будинком на Олександрівському проспекті та 50 000 руб. готівкою, що були пожертвовані А. Бродським на спорудження самостійного сирітського притулку; 2) придбати місце на вул. Базарній і розпочати будівництво сирітського закладу [10]. Надалі капітал сиротинця збільшувався як за рахунок пожертв, так і за рахунок відшкодувань із міського бюджету.

Фінансова підтримка з боку населення та влади давала можливість Опікунській раді збільшувати кількість опікуваних дітей та покращувати якість їх життя. Так, на березень 1880 р. кількість сиріт у відділенні становила 45 хлопчиків; на грудень 1881 р. – 60 хлопчиків і 30 дівчаток; на січень 1891 р. – 162 вихованця (110 хлопчиків і 52 дівчинки); на 1 січня 1900 р. – 235 сиріт (183 хлопця і 52 дівчинки) [11].

На початковому етапі діяльності Одеського єврейського сирітського будинку, коли існувало лише відділення для хлопчиків при талмуд-торі, вихованці навчалися в класах талмуд-тори і готувалися до комерційної діяльності. У 1872 р. Талмуд-Тора, а разом з нею і сирітське відділення, були об'єднані з ремісничим училищем товариства «Праця» для того, щоб випускники талмуд-тори могли навчатися ремеслам. У 1881 р., з перетворенням сирітського відділення в самостійний сирітський будинок, при ньому було відкрито однокласне училище з підготовчим класом по типу початкових казенних єврейських училищ, яке складалося з п'яти послідовних відділень з п'ятирічним курсом навчання спільно хлопчиків та дівчаток [12]. У 1900 р. було відкрито два класи для дівчаток.

По закінченні училища і досягненні 12-13-річного віку вихованці переводилися в майстерні або на землеробську ферму, де в вечірні години під керівництвом викладача

займалися повторенням пройденого в училищі матеріалу, отримували знання, необхідні реміснику та землеробу [13].

Історія Одеського єврейського сирітського будинку являє собою взірць традиційної дитячої установи для дітей-сиріт, в основу якого покладено активне залучення дитини до господарської діяльності, надання можливості отримання робочої професії.

Опіка сиротами була одним з напрямків діяльності Товариства допомоги бідним євреям м. Миколаєва [14]. За рахунок коштів товариства був створений тимчасовий притулок бездомних дівчаток-сиріт, в якому на повному утриманні перебували 36 безпритульних дівчаток-сиріт. На потреби закладу був створений спеціальний фонд.

Товариство піклування про бідних і безпритульних єврейських дітей міста Одеси, яке виникло у 1899 р., утримувало дитячу безкоштовну їдальню, денний притулок, інтернат та майстерню рукоділля для матерів [15]. Товариство здійснювало допомогу не лише безпосередньо дітям-сиротам, а й батькам - у вигляді надання роботи, позик. Найбідніші родини отримували вугілля, мацу. У їдальні годували від 130 до 280 дітей [16].

Однією з перших форм добродійної діяльності німецьких громад Півдня України стали „сирітські каси”, покликані займатися соціальним захистом дітей-сиріт: вони оплачували навчання й виховання таких дітей, опікувались станом їхнього майна та ін. Кошти таких кас формувалися за рахунок членських внесків німецької громади кожної колонії, а також за рахунок певних добродійних акцій та добровільних пожертв членів громади [17].

Польським благодійним товариством м. Одеси 1 серпня 1888 р. було відкрито ремісниче училище для дітей-сиріт та дітей з багатодітних родин. 15 листопада 1892 р., була відкрита дитяча їдальня піклувальницею якої стала Марія-Карла Држевецька. У 1897 р. товариство отримало дозвіл на будівництво інтернату для дівчат на 40 осіб.

Після кончини купця першої гільдії Е. Має, за його заповітом, 15000 руб. з його капіталу були перераховані для завершення будівництва та утримання сирітського притулку при лютеранській кірсі в Одесі.

У 1892 р. був заснований сирітський будинок в католицькій колонії Карлсрує Одеського повіту Херсонської губернії. Він призначався для виховання та освіти дітей до 14 років. У 1909 р. був заснований сирітський притулок в католицькій колонії Зельц Одеського повіту Херсонської губернії, колишній Кучурганський колоністських округ [18]. Менонітами в колонії Гроссвейде Бердянського повіту створили сирітський притулок.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. суспільство прийшло до усвідомлення необхідності значного розширення мережі навчальних закладів для глухих, сліпих та дітей з іншими вадами здоров'я. Благодійні товариства й приватні добродійці прагнули відкрити більше безкоштовних шкіл для хворих дітей, де вони змогли б здобути початкову освіту та навчитися ремеслам.

Товариство допомоги бідним євреям м. Одеси 1 березня 1905 р. прийняло у своє відання від учителя Когона (він став завідувачем закладу) спеціальний притулок для глухонімих єврейських дітей. Це була перша і єдина на той час школа для глухонімих дітей в Російській імперії. Тут навчали усній мові, грамоті, молитвам давньоєврейською мовою, ремеслам. Викладання проводилося за програмою урядових шкіл для глухонімих [19]. У притулку навчалася 23 дитини у віці від 9 до 13 років. Утримувався заклад за рахунок коштів від кружечного збору (500 руб.), єврейського поховального братства (240 руб.), разових пожертв, постійних членських внесків та прибутків від вистав (4,5 тис. руб.) [20]. На 1 січня 1887 р. акумулювалася сума понад 67 тис. руб. [21]. 11 квітня 1887 р. у залі міської думи зібралися 17 членів-засновників Одеського відділення Маріїнського опікунства допомоги сліпим дітям, які обрали членів правління: Н.М. Зелену – дружину градоначальника контр-адмірала П.О. Зеленого, міського голову Г.Г. Маразлі, губернського предводителя дворянства І.І. Куріса та ін. [22]. На першому ж засіданні було прийняте рішення про відкриття школи для 10 сліпих хлопчиків. Із цією метою один з місцевих мешканців – дворянин М.Ф. Маврогордато – надав 1 тис. руб. для винаймання приміщення та початкове облаштування. Школа почала функціонувати з 1 грудня 1887 р. [23].

Училище-інтернат для глухонімих у Вормсі (Херсонська губернія Одеський повіт) був заснований за ініціативою пастора Д. Штайнванда в 1887 р. на пожертви релігійних та громадських організацій, приватних осіб. Воно призначалося для виховання та освіти глухонімих дітей різних віросповідань.

У 1880 р. у с. Грослібенталь Херсонської губернії на приватні пожертвування К. Фріша було засновано притулок для фізично неповноцінних дітей і для сиріт. У селищах Тіге (Гальбштадтська волость Таврійської губернії) і Вормсі (Одеський повіт Херсонської губернії) були відкриті школи-інтернати для глухонімих [24].

Значний внесок у ліквідацію безпритульності та бездоглядності на Півдні України зробили не тільки національні товариства, благодійні товариства за національною та конфесійною ознакою, але й визначні особи іноземного походження. Серед них найбільш виділяються Г.М. Адлерберг, А.Я. Фабр, К.І. Месаксуді, Г.І. Маразлі.

Перший у Таврійській губернії дитячий притулок відкрився лише за часів Кримської війни дружиною військового губернатора М.В. Адлерберга Гамалією Максимільянівною. У той період соціальної нестабільності у місті стрімко зростала кількість біженців та дітей, що втратили чи загубили батьків. М. Сімферополь, у якому в той період було розміщено від 11 000 до 13 000 поранених та хворих, потерпав від епідемії тифу. Тому Г.М. Адлерберг прийняла рішення відкрити тимчасовий благодійний заклад, у котрому сироти і безпритульні діти могли б знайти прихисток та опіку [25]. Під час воєнних дій Г.М. Адлерберг активно займалась зібранням пожертв, організувала добродійні лотереї та заходи для відкриття в Сімферополі благодійного закладу. Загалом їй вдалося зібрати 56 500 руб., що дало змогу винайняти приміщення в приватному будинку та прийняти до установи, названої на честь засновниці Г.М. Адлерберг, 11 перших вихованців. Завдяки новому губернатору Г.В. Жуковському благодійний заклад отримав власну будівлю й закріпив за собою постійний статус.

Згідно із заповітом Катеринославського губернатора А.Я. Фабра усе його нерухоме майно та капітали передавались «на вічні часи й невід'ємно на користь малолітніх малозаможних сиріт» [26]. Після його смерті 25 січня 1863 р. було утворено раду піклувальників притулку для сиріт та розпочато підготовку до його відкриття. Капітали, які Андрій Якович залишив у кредитних та боргових паперах, склали 339 480 руб. сріблом [27]. Усі ці кошти дали змогу піклувальникам створити один з найкращих сирітських будинків не тільки в Сімферополі, але й в усій Таврійській губернії.

Спочатку в притулку утримувалось лише 12 хлопчиків віком від 4 до 13 років. Обмеження числа дітей Андрій Якович Фабр пояснив тим, що «краще доглядати їх меншу кількість, але забезпечити їм більш пристойне утримання» [28]. Однією з обов'язкових умов прийняття до притулку, за бажанням А. Я. Фабра, стало місце народження сиріт. Вони неодмінно повинні були бути вихідцями з Таврійської губернії. Форма контролю була досить демократичною – керівництво сирітського будинку зобов'язане було надавати щорічний звіт про видатки [29].

У 13 років хлопців віддавали до ремісничих майстерень або навчали справі чоботаря у міських вчителів. Згодом надання вихованцям притулку базової професійної підготовки стало одним із пріоритетних напрямків. У 1890 р. при закладі з'явилась окрема ремісничка школа, у якій викладались теслярство, ковальство, колісно-екіпажна справа. Термін навчання в ремісничій школі становив чотири роки, з можливістю продовжити навчання ще на один рік за рішенням шкільної ради та комітету.

Влітку багато уваги приділялось праці вихованців у садку та городі. Значну увагу також було зосереджено на фізичному розвитку дітей: під керівництвом наглядача вони займались гімнастикою та грали в різноманітні ігри. Прагнучи покращити рівень медичного обслуговування, піклувальники сиротинця заклали при установі невелику лікарню.

Протягом 1914-1916 рр. капітали сирітського будинку значно зменшились, скоротилась кількість пожертв та доходів ремісничої школи. Влітку 1917 р. в одному з приміщень закладу відкрились ясла для дітей, батьки яких були призвані на війну або померли. На користь цих

хлопчиків та дівчат було зібрано 5 000 руб. пожертв, що дало змогу утримувати в цих яслах понад 150 дітей.

У травні 1905 р. у м. Керч відкрився притулок для дітей-сиріт ім. почесного громадянина міста грецького купця К.І. Месакусуді. Цей заклад заснували після його смерті вдова підприємця Олена Костянтинівна та його дочка Надія Костянтинівна. Вони пожертвували на користь установи 20 000 руб., які перевели на рахунок Азово-Дніпровського банку. На ці кошти звели новий будинок на Карантинній вулиці з власною школою, кухнею та ігровим майданчиком. Притулок, розрахований на 53 дитини, за рівнем устаткування належав до найкращих благодійних установ Таврійської губернії [30]. У 1909 р. в будинку утримувалися близько 70 дітей у віці від 2 до 12 років [31].

Таким чином, одним з основних завдань діяльності етнічних громад Півдня України протягом другої половини ХІХ - початку ХХ ст. була боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Появу сирітських будинків обумовив комплекс соціально-економічних факторів: наслідки Кримської війни, урбанізаційні процеси останньої третини ХІХ ст. Сиротинці захищали неповнолітніх від шкідливого впливу вулиці, підвищуючи рівень освіченості серед сиріт, знижували рівень дитячої смертності. На межі ХІХ - початку ХХ ст. фундатори та піклувальники благодійних закладів почали приділяти більше уваги професійній підготовці вихованців. Важливу роль у цій справі відіграли заможні мешканці іноземного походження.

Враховуючи соціальну значущість проблеми в подальшому потребують детального аналізу соціально-економічні, політичні та демографічні чинники, що мали суттєвий вплив на боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в регіоні та виявлення місця та ролі громадських добродійних об'єднань і закладів Південної України у загальнодержавній системі громадського піклування.

РЕЗІЮМЕ

Рассмотрена деятельность сиротских домов на Юге Украины в ХІХ - начале ХХ в. Отражена деятельность в этом направлении национальных и религиозных благотворительных учреждений региона. Отмечено, что стремясь решить насущные социальные вопросы, национальные благотворительные общества, национальные и религиозные общины создали на Юге Украины сеть различных по профилю детских приютов. На рубеже ХІХ - ХХ в. основатели и попечители сиротских домов стали уделять больше внимания профессиональной подготовке воспитанников, чтобы в будущем достойно их трудоустроить. Раскрыто становление и эволюция самых известных благотворительных учреждений в регионе: Одесского общества попечения о младенцах и роженицах, Одесского сиротского дома, детского дома графини Адлерберг, Сиротского дома А. Фабра и др.

Ключевые слова: детские дома, благотворительность, национальные и конфессиональные общины, Южная Украина.

SUMMARY

The activity of the orphanages in southern Ukraine has been studied. The activity of national and religious charities of the region towards aforesaid problem has been highlighted. It has been pointed out, that in the processes of solving the core social problems charities had founded a network of various orphanages in Southern Ukraine. At the turn of the 20th century the founders and the guardians of the orphanages began to pay more attention to the professional education of the foster children in order to employ them properly in the future. The development of the most famous regional orphanages such as Odessa society for the of newborn children and new mothers, Odessa orphanage, Countess Adlerberg`s orphan home, A. J. Fabr`s orphanage, etc. has been examined.

Keywords: charity, national and confessional communities, Southern Ukraine

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гребцова И.С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII- 60-е гг. XIX ст. / И.С.Гребцова, В.В.Гребцов.- Одесса, 2006. – 362 с.; Гузенко Ю.І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. ... канд. іст. наук. – Спец. 07.00.01 / Ю.І. Гузенко. – Черкаси, 2004. – 241 с.; Савочка А.М. Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / А.М. Савочка // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.commonuments.criamea-portal.gov.ua>; Моїсеєва Т.М. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.) / Т.М. Моїсеєва // Інтелігенція і влада. – 2005. – Вип. 5. – С. 55 -64.
2. Ведомости из отчета “Одесского общества попечения о младенцах и роженицах” // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1878. - № 20. – С. 633.
3. Там само. – С. 634.
4. Памятная книжка Одесского градоначальства на 1879 г. Издание Одесского статистического комитета. Одесса, 1878. – С. 55.
5. Там само. – С. 54.
6. Ведомости из отчета “Одесского общества попечения о младенцах и роженицах” // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1878. - № 20. – С.628 – 635.
7. Держархів Одеської області. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 1773. – Арк. 29.
8. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. Исторические очерки. По данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора / О.М. Лернер. – Одесса, 1901. – С. 209.
9. Одесский еврейский сиротский дом (9 мая 1868 – 9 мая 1893 гг.). – Одесса, 1893. – С. 4.
10. Отчет о десятилетней деятельности попечительного совета Одесского еврейского сиротского дома (с 23 марта 1880 г. по 23 марта 1890 г.) – Одесса, 1890. – С. 3.
11. Моїсеєва Т.М. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.) / Т.М. Моїсеєва // Інтелігенція і влада. – 2005. – Вип. 5. – С. 56.
12. Одесский еврейский сиротский дом (9 мая 1868 – 9 мая 1893 гг.). – Одесса, 1893. – С. 5,8.
13. Отчет Одесского еврейского сиротского дома за 1893 г. – Одесса, 1894. – С. 5-6.
14. Держархів Миколаївської області. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1807. – Арк. 179.
15. Отчет о деятельности правления Общества попечения о бедных и бесприютных еврейских детях г. Одессы в 1901 г. Год третий. – Одесса, 1902. – С. 3.
16. Там само. – С. 9, 25.
17. Там само. – С. 53-54.
18. Там само. – С. 56.
19. Отчет о состоянии школы-приюта для еврейских глухонемых детей в г. Одессе за 1905-1911 годы. – Одесса, 1912. – С. 6.
20. Там само. – С. 11.
21. Хроника русской благотворительности // Детская помощь. – 1893. – № 9. – С. 259.
22. Отчет о деятельности Одесского отделения Марининского попечительства для призрения слепых за 1887 год. – Одесса, 1888. – С. 3-4.
23. Там само. – С. 6.
24. Плеская-Зебольд Э.Г. Немцы Причерноморья / Э. Г. Плеская-Зебольд. – Одесса: Астропринт, 2008. – С. 55.
25. Симферопольский детский приют графини Адлерберг // Крым. – 1893. – 29 октября.

26. Домбровский Ф.М. Сиротский дом тайного советника А.Я. Фабра / Ф.М. Домбровский // Одесский вестник. – 1865. – 13 января.
27. Кашкадамов М. Сиротский дом тайного советника Фабра в Симферополе / М. Кашкадамов, П. Аверкиев, О. де-Мезон // Таврические епархиальные ведомости. – 1870. – № 14. – С. 453–462.
28. Бобкова О.М. Организация и деятельность Сиротского дома тайного советника А.Я. Фабра / О.М. Бобкова // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 85. – С.100–105.
29. Там само. – С.104.
30. Державний архів в Автономній Республіці Крим. - Ф. 162. - Оп. 2. - Спр. 6038. - Арк. 98.
31. Терентьева Н.О. Благодійна діяльність греків в Україні: основні напрями соціальної допомоги (XVIII – XIX ст. / Н.О. Терентьева // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 29.